

Răspunsul sociologiei la criza economică

Cătălin Zamfir¹

Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Sursa: Revista Inovația Socială nr. 1/2009 (ianuarie-iunie) pp. 1-7

URL stabil: <http://www.inovatiasociala.ro/index.php/jurnal/article/view/32>

Publicată de: Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Revista Inovația Socială este o revistă online creată în cadrul proiectului „Inovația Socială - Factor al dezvoltării socio-economice”, proiect coordonat de Prof.dr. Cătălin Zamfir în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții. Această revistă utilizează politica liberului acces la conținut, pornind de la principiul conform căruia cercetarea deschisă publicului sporește schimbul global de cunoaștere. Inovația socială este o revistă electronică pe care cititorii o pot urmări pe măsură ce este scrisă și pe care o pot scrie ei înșiși. Astfel, revista va avea o apariție bianuală, dar fără a avea o dată de apariție, ci un interval în care este scrisă. Astfel, în lunile ianuarie-iunie 2009 va fi scris primul număr. Acesta se va încheia la 30 iunie când va fi disponibilă și varianta consolidată și editată, gata pentru citare și imprimare. În perioada respectivă, pe platforma online vor fi publicate în timp real contribuțiile și dialogurile generate între cititori și contribuitori.

Prin accesarea articolelor din arhiva Revistei Inovația Socială indicați acceptarea termenilor și condițiilor de utilizare care sunt disponibile la adresa <http://www.inovatiasociala.ro/> care indică, în parte, faptul că puteți utiliza copiile articolelor doar pentru utilizare personală, necomercială. Vă rugăm să contactați redacția pentru alte tipuri de utilizare la adresa contact@inovatiasociala.ro.

Orice copie a materialelor din Revista Inovația Socială trebuie să conțină aceeași notă de drepturi legale (copyright), așa cum apar acestea pe ecran sau tipărite.

¹ Cătălin Zamfir este director la Institutul de Cercetare a Calității Vieții și poate fi contactat la adresa zamfir@sas.unibuc.ro.

Răspunsul sociologiei la criza economică

Cătălin Zamfir

Rezumat: Sociologia se confruntă cu o criză proprie, făcută mai vizibilă și accentuată de criza economică.

Un caz al crizei sociologiei este degradarea iluziei că feed-back-ul acordat de sondajele de opinie este o pârghie eficientă a însănătoșirii și dezvoltării organizării sociale. Criza instituțiilor românești nu a fost prevenită și nici stopată de relevarea opiniei tot mai negativă a populației. Misiunea sociologiei trebuie revăzută: ea trebuie să-și îndrepte atenția asupra cauzelor structurale ale crizei sistemului instituțional. Altă metodologie a cercetării sociologice este însă necesară pentru aceasta.

Asistăm la prăbușirea a 7 mituri ale pilonilor ideologiei dominante promovată de societățile de succes care are efecte importante de reorientare a atenției sociologiei: independența completă a economicului, economia este mai bună fără stat sau cu un stat cât mai mic posibil, economia fără granițe naționale, economia de piață conține structural mecanisme de protecție a populației, este statul modern un stat al bunăstării?, economie globală/probleme sociale naționale, creșterea economică este sigură/progresul social automat?

Un efect al crizei este reconsiderarea rolului socialului: din componentă pasivă, socialul devine componentă activă în asigurarea bunei funcționări a societății.

Cuvinte cheie: europenizarea problemelor sociale, europenizarea politicilor sociale, statul feudal modern, criza feed-back-ului dat de cercetarea sociologică, redirectionarea cercetării sociologice

Abstract: Sociology is confronting with a more visible crisis due to the economical crises.

One example of the sociology crises is the illusion of feedback given by the opinion survey which is an efficient bridge for the development of social organization. The crises affecting the Romanian institutions hasn't been prevented or stopped by the negative opinion of the population. Sociology's mission has to be reviewed: it has to focus on the structural causes of the crises in the institutional system. Another methodology of the sociological research is necessary for this.

We are facing the collapse of 7 myths of the dominant ideology stilts promoted by the successful societies; which has an important effect in reorienting sociology's attention: complete independence of the economist, economy works better with a minimum involvement of the state, economy without national boundaries, market economy contains structural mechanism for population protection, is the modern state one of welfare? global economy / national social problems, is economical growth safe? / automatic social progress.

One effect of the crises is reconsidering the social role: from the passive aspect, social is becoming the active component in assuring the well functioning of society.

Keywords: national social problems and social policies became European ones, the modern feudal state, the feedback crises given by the sociological growth, redirecting sociological research

Criza sociologiei devansează criza economică

Desigur, criza economiei induce crize în toate sferile vieții sociale. Părerea mea este însă că sociologia se confruntă ea însăși, independent de criza economică, cu o criză proprie. Ea nu contribuie suficient la dezvoltarea socială și nici la prevenirea și soluționarea crizei economice.

Dincolo de iluziile pe care am fi tentați să ni le facem, în toată perioada tranziției, sociologia românească a ocupat o poziție marginală. Poate aceasta ar părea o afirmație dură. Dar ea este valabilă nu numai pentru cazul sociologiei românești, dar în general pentru întreaga sociologie actuală.

În România, înainte de război, sociologia se făcea în școli și în facultăți. Ea a fost însă izgonită de sistemul comunist din *cultura generală* a populației: sociologia nu s-a mai făcut în școli, supraviețuind însă în multe

facultăți, dar nici pe departe nu a fost o disciplină generalizată. Nici după Revoluție sociologia nu a reușit să pătrundă în școli. Ultimele date indică faptul că doar 2% dintre clasele care ar putea opta pentru sociologie fac sociologie. Celebra „reformă” a învățământului superior, care în fapt a constatat doar în reducerea învățământului la aproape toate facultățile la 3 ani, a expulzat definitiv sociologia. Probabil că tot sub 2% dintre facultăți care nu au profil sociologic mai fac sociologie. Școala noastră produce în principal juriști, economiști și ingineri. În nici un caz membri activi ai societății.

Peste tot în lume sociologia și-a pierdut vocația sa critică globală. A abandonat chiar analiza societății globale, acceptând tacit viziunea politic-ideologică a globalității. Ea s-a ocupat de probleme mai degrabă minore. Și și-a făcut din plin datoria de a analiza problemele sociale cu care societățile actuale se confruntă. În rest s-a ocupat masiv de probleme fragmentare ale vieții sociale.

Sociologia nu este o știință independentă, ci o parte a conștiinței societății din care face parte, dezvoltându-se în cadrul concepției globale a societății în care se dezvoltă.

Care este paradigma conștiinței colective actuale? Conștiința colectivă a fost dominată, câteva decenii, de o viziune globală axată pe principiul neo-liberalismului. Societatea este compusă din două mari sectoare: o economie, factorul activ, care are propria sa logică și are o creștere continuă dacă este lăsată fără ingerințe exterioare. Stat mai mic, neintervenționist este condiția favorabilă a unei creșteri economice *fără limite*. Socialul, cu toate componentele sale instituționale, și în primul rând statul, este a doua mare componentă a vieții sociale. El este factorul pasiv. Întreaga dinamică socială globală este asigurată de creșterea economică. Aceasta determină, la rândul său, dezvoltări în celelalte sfere ale vieții sociale. Socialul este un receptor al imperativelor economice. Creșterea economică este garantată și este bună. Cu unele limite impuse de mediul natural. Schimbările în societate, determinate de economic, sunt și ele bune. Pe ansamblu deci societatea merge în direcția cea bună. Care ar mai fi rolul sociologiei aici? Ea este separată net de economic. Nu este treaba ei aici. Poate desigur aduce mici contribuții, dar marginale la creșterea economică. În rest, să recepteze și să sprijine impactul pozitiv social al economicului.

Cazul sociologiei românești în perioada actuală a tranziției este o ilustrare clară. Revoluția a deschis o oportunitate imensă pentru întreaga colectivitate, inclusiv pentru sociologie: construirea unui nou tip de societate. În primele zile de după Revoluție a fost o imensă cerere de sociologi. Facultățile de sociologie au crescut rapid. În ultimii ani, ca răspuns la limitarea cererii de sociologi, interesul tinerilor pentru sociologie s-a plafonat și pare chiar a fi în scădere.

Rapid a devenit clar că nu se pune problema construcției unei noi societăți și deci nu era nevoie de sociologi. Reconstrucția era a economiei – o economie privată de piață care va asigura ea însăși o creștere economică garantată – și a sistemului politic, cerut de economia de piață, care să asigure cadrul juridic al noului tip de economie și al întregii vieți sociale și să administreze „restul” societății. A fost nevoie de două categorii de specialiști – economiști și juriști – și două clase de profesioniști: întreprinzători economici/manageri și politicieni.

Imediat după Revoluție a existat un suport occidental foarte important pentru dezvoltarea sistemului universitar. În domeniul științelor social-umane suportul s-a concentrat pe *asistență socială*, sprijinind relansarea acestui sector subdezvoltat. Suportul pentru sociologie a fost marginal. La început a existat un mic suport. Apoi ni s-a transmis un mesaj: sociologia nu prezintă o prioritate. Sociologia nu era importantă în procesul tranziției.

Cu ce s-a ocupat sociologia în perioada tranziției? Tematica cea mai importantă a fost, fără îndoială, sondarea opiniei publice. Un enorm interes public. S-au făcut multe sondaje de opinie. Cum explicăm explozia acestui segment al sociologiei? Interesul pentru opinia publică era o parte a programului de construcție instituțională. Se știa foarte clar *ce trebuie* construit. Experiența occidentală era suficientă. S-au construit instituțiile statului de drept. Singura problemă a fost că noile instituții, structural bune, fiind în faza lor de „copilărie”, sunt fragile și prezintă deficit de competență și chiar sunt deturnate de interese personale.

În acest context, feed-back-ul era vital. Populația trebuia să dea feed-back-ul necesar. Sistemul democratic nu era nici el suficient de funcțional ca să controleze și orienteze sistemul public. În aceste condiții, sondajele de opinie oferă acest stimulent pentru instituțiile publice. Speram că noile instituții, îngrijorate de evaluările critice ale populației oferite de sondajele de opinie publică, se vor corecta. Așa s-a întâmplat? După 19 ani, evaluările date de populație întregului sistem instituțional tind să fie tot mai negative, iar instituțiile publice nu par a mai lua în seamă ce crede populația. Atunci de ce să mai facem sondaje de opinie? Feed-back-ul oferit de sondaje se probează a fi nefuncțional. Problemele cu care se confruntă întregul sistem instituțional nu mai pot fi date pe seama lătoriei, a lipsei de motivație sau chiar a interferenței intereselor personale, care pot fi corectate prin scoaterea la suprafață a opiniei publice, ci datorită unor factori structurali mai profunzi. Devine tot mai evident că sociologia trebuie să se concentreze asupra identificării acestor factori.

Ce mai face sociologia? O contribuție esențială în analiza **problemelor societății românești**: sărăcia, excluziunea socială, problemele social-economice ale romilor, copiii abandonați, copiii străzii, persoanele cu handicap; mai recent migrația, cu efectele ei pozitive, dar în ultimul timp tot mai mult și cele negative. Mai puțin situația dezastruoasă a satelor și a orașelor mici rămase fără industriile care le dădeau viață. De ce? Problemele acestora nu au soluții sociale, ci economice și vor fi rezolvate prin creșterea economică „naturală”.

Care sunt însă soluțiile la toate problemele sociale relevate de studiile sociologice? Sociologia a făcut un efort de a identifica și evalua soluțiile posibile. De la început tematica politicilor sociale a fost lansată de sociologi.

A fost un specific al relansării sociologiei diferit de sociologiile din majoritatea altor țări. Se fac cursuri, programe masterale și doctorale în domeniul politicilor sociale. Se fac cercetări și se publică. Impactul nu a fost însă suficient. De ce? E o altă problemă care merită să fie discutată. În ultimul deceniu, UE a oferit și aici expertiză: programe europene, cu echipe occidentale care s-a presupus că vor asigura transferul de competență. Efectul secundar a fost marginalizarea studiilor sociologiei românești în domeniul politicilor sociale.

Dar studiile de macrosociologie, analiza societății românești în tranziție? Le putem număra pe degete. Mi-e teamă să zic chiar pe degetele unei singure mâini. Sunt făcute de sociologi occidentali, dar multe dintre ele sunt preorientate de programul occidental de suport a tranziției și de iluziile asociate. În general, analizele sociologice pe tematica macro au fost în mare măsură înlocuite de „explicarea” programului de reformă. Toate guvernele au fost tentate să considere că populația este nemulțumită de ce se întâmplă pentru că nu i se explică suficient rațiunea acestor reforme. Dacă ar înțelege mai bine, probabil, populația ar fi fericită.

O concluzie. Dincolo de criza economică, și înainte de aceasta, sociologia românească se confruntă cu o criză de tematică și de „comandă” și suport social. Sondajele de opinie publică nu mai prezintă interes. Sunt mai mult cerute de interesul luptei politice. Marketingul, disputat ca domeniu între sociologi și economiști, este „cerut”, exprimând interesul pieței. El devine un mecanism al bunei funcționări a pieței. De problemele sociale am început să ne săturăm. Le înțelegem destul de bine, dar criza tematică se deplasează în sfera soluțiilor. Există senzația că sociologia nu mai are suportul pentru această tematică. Nevoia de cercetare deplasează prioritatea de la diagnoza problemelor (datele devin chiar frustrante), la investigarea și evaluarea soluțiilor. Răspunsul sistemului public la aceste probleme, tot mai confuz și dezamăgitor, este un domeniu care ar merita un efort mai mare, dar politic pare mai mult să enerveze, decât să-l considere o sursă de dezvoltare. Speranța că problemele sociale vor fi rezolvate treptat și natural prin creșterea economică devine iluzorie.

Criza economică actuală acutizează masa de probleme sociale nesoluționate. Problema prioritară, legitimă pentru interesul sociologiei, rămasă deschisă, este: *de ce sistemul public nu reușește să identifice soluții rezonabile la masa imensă de probleme care se acumulează; și de ce pare să nu existe un interes special pentru această zonă tematică*. Sociologia a încercat să contribuie în lansarea tematicii *dezvoltării/schimbării sociale proiectate* și, mai recent, a *inovației sociale*. Sociologia a încercat să identifice instrumentele unei asemenea abordări constructive. Dar rămâne dureros deschisă problema: de

ce sistemul public nu prea dă semne de interes pentru a se reforma și dezvolta o orientare pro-activă eficientă. Deci problemele prioritare se deplasează din sfera *mijloacelor* în sfera capacității sistemului public și a rezistențelor de dezvoltare instituțională. Aici este marea provocare a sociologiei. Și regret să spun că sociologia nu răspunde nici pe departe satisfăcător la ea.

Prăbușirea celor 7 mituri ale optimismului economic și ale efectele sale pozitive

Paradoxal, criza economică deschide exploziv oportunitățile sociologiei. Ea dramatizează problemele structurale ale sistemului actual și impune o nouă abordare. Economia va continua să fie un instrument esențial, dar marile probleme structurale nu mai pot fi soluționate economic. „Socialul” trebuie să devină un **factor activ** în reformarea întregului sistem. Și, evident, sociologia are oportunitatea de a aduce o contribuție pentru care trebuie să-și amplifice capacitatea.

Mitul 1: independența completă a economicului

S-a crezut că economia este guvernată de o logică proprie, independentă de logica socialului și psihologicului. Soluțiile problemelor economice sunt strict economice. Celebra „mână invizibilă” este eficace în reglarea economiei, în creșterea ei continuă și, odată cu ea, în dezvoltarea întregii societăți. Surprinzătoare este lipsa/raritatea studiilor de sociologie și psihologie economică. Cele care se practică sunt mai degrabă instrumentale: un sprijin acordat funcționării economiei, după propria sa logică. Economiiștii, mai ales finanțiștii, invocă tot mai mult factorul psiho-social. Tentativa aruncării vinovăției în exterior are motivația ei în logica defensivului. Dar problema este reală. Este tot mai evident că comportamentul consumatorului și al firmelor este o sursă a crizei. Ar fi însă o eroare a căuta cauza crizei economice în „social”, ci aceasta pare a fi efectul structural al sistemului economic însuși cu importantele sale componente sociale. Se pare că mitul mecanismului economic perfect s-a prăbușit. Criza vine din însăși structura mecanismului.

Soluția globală a acestei crize și a crizelor viitoare trebuie căutată în includerea economiei ca parte a societății. Reglarea sistemului social global nu mai poate fi dat doar în sarcina economiei. Economia însăși s-a dovedit că nici național, și mai ales mondial, nu are capacitatea de a se autoregla.

Se conturează două concluzii care trebuie luate în serios:

- Logica economicului dă rateuri structurale. Economia nu este un sistem perfect, ci prezintă probleme structurale.
- Funcționarea sistemului economic depinde tot mai clar de factori sociali-politici și psihologici.

Din instrument al funcționării economiei, sociologia trebuie să-și aducă contribuția sa distinctă la identificarea și soluționarea problemelor structurale ale economiei.

Mitul 2: economia este mai bună fără stat sau cu un stat cât mai mic posibil

Se credea că economia se poate dezvolta eficient doar fără intervenția statului. Sau cu o intervenție cât mai limitată.

Criza economică redeschide o problemă clasică: cele mai „liberale” societăți cer tot mai insistent intervenția statului pentru susținerea economiilor. Repoziționarea rolului statului, mai general, a societății, în buna funcționare a economicului pare a fi problema viitorului imediat.

Mitul 3: globalizarea economiei – economia fără granițe naționale

Criza globală s-a spart în crize naționale ale economiilor naționale. Comunitățile devin tot mai interesate în considerarea economiilor lor ca principala sursă a bunăstării naționale.

Se redeschide în diferite forme problema protecționismului. Întrebările care par a se contura sunt: care sunt limitele globalizării economiei; reconsiderarea interesului național pentru dezvoltarea economiilor naționale.

Mitul 4: economia de piață conține structural mecanisme de protecție a populației

Se presupune că economia de piață, prin mecanismele competiției, protejează natural interesele populației în calitate de consumator.

Dar economia modernă are tot mai multe mecanisme imperfecte, conținând puternice tendințe de monopol împotriva consumatorului.

Exemple de eșecuri ale protecției consumatorului:

- Politica de creștere artificială a prețurilor: prețurile din România mai ridicate adesea decât în Occident.
- Tolerarea (și încurajarea?) unor forme de monopol care impune prețuri disproporționate în detrimentul populației și chiar al instituțiilor publice.
- Jaful bugetului prin contracte „legale”.
- Costul crizei sistemului economic este plătit de populație prin sărăcire: cine plătește efectele ineficienței și goanei după profit, „fără granițe”?
- Deficitul de protecție a unor segmente de „consumatori”. Un exemplu: ar trebui să analizăm practicile băncilor de a transfera costul ineficienței lor și a profiturilor și beneficiilor disproporționate pe seama depunătorilor și a celor îndatorați prin credite.

Mitul 5: Este statul modern un stat al bunăstării ?

Statul modern este un stat al bunăstării în măsura în care este un instrument al redistribuirii echilibrante a bunăstării.

Statul precapitalist (cel feudal, de exemplu) a fost un instrument al exploatării populației: transfer de la masa populației de țărani la segmentul bogat al nobilimii. El transfera bogăția „de jos în sus”.

Statul capitalist modern a fost conceput, după criza economică din 29-33, ca un stat al bunăstării: echilibrează distribuția bunăstării. Un instrument al transferului de la cei bogați la cei mai puțin bogați: un transfer deci „de sus în jos”.

A fost însă ignorată sistematic existența unor tendințe contrare pe care eu aș numi-o *spre un feudalism modern*.

Statul modern a dezvoltat, complementar cu instrumente ale transferului „de sus în jos”, instrumente ale exploatării populației în interesul celor bogați. Statul modern reprezintă, în diferite grade, o sursă a consolidării bogăției – transfer al veniturilor spre cei bogați.

Tendențe ale „exploatării moderne feudale” sunt extrem de evidente în societățile noastre „în tranziție”, dar vizibile și în societățile dezvoltate.

Principalele mecanisme ale statului feudal modern:

- Slaba eficiență a sistemului public: „toacă banii” publici. Ineficiența statului crește presiunea de a prelua de la populație tot mai mulți bani – un sistem risipitor. Populația plătește ineficiența sistemului public.
- Explozia birocrăției este un mecanism de exploatare a populației în favoarea suprastructurilor publice excesiv dimensionate.
- Crearea unor instituții „căpușe”: toacă cu un control ineficient bani publici; multe reușesc chiar să impună taxe proprii de la populație. România are în momentul de față cea mai mare listă de impozite și taxe din Europa.
- În feudalismul clasic, domnitorii români recompensau pe susținătorii lor dându-le „sate” să le exploateze. Cei care obțin acum puterea politică recompensează pe susținătorii lor dându-le instituții pe care să le exploateze:
 - își dau salarii mari – unii au salarii mai mari decât miniștrii;
 - bugete mari prin care, prin mecanismele de utilizare, își pot extrage mulți bani albi, dar și gri sau negri;
 - segmente de populație pe care pot să le exploateze prin impunerea de „biruri” moderne care umflă bugetele instituțiilor pe care le patronează.

Corupția este o „pălărie” a largii game de practici ale feudalismului modern. Este momentul să ne întrebăm: statul nostru actual este un instrument al redistribuirii resurselor, producând o societate mai echilibrată și mai echitabilă, sau o societate mai polarizată, generând el însuși noi surse de îmbogățire și, complementar, de sărăcire a populației?

Cred, pe baza acestor argumente, este sarcina sociologiei de a deveni un actor mai activ în dezvoltarea/reforma sistemului public: evaluarea eficienței sistemului public și identificarea mecanismelor perverse.

Mitul 6: economie globală, probleme sociale naționale

UE a avut ca obiectiv central crearea unei economii europene fără „granițe” naționale.

Problemele sociale sunt lăsate în grija comunităților naționale, obiectul unor politici sociale naționale.

Criza „romilor din Italia” deschide o nouă perspectivă: și problemele sociale se europenizează. Asistăm, de asemenea, la o europenizare a sărăciei și a delincvenței? Globalizarea/europenizarea problemelor sociale presează spre o globalizare/europenizare a politicilor sociale. Poate, în consecință, deveni inevitabilă o politică socială europeană?

Mitul 7: creșterea economică este sigură/progresul social automat

În concluzie, o jumătate de secol a dominat un optimism care se dovedește iluzoriu:

- creșterea economică este asigurată prin propriile mecanisme;
- societatea este o componentă pasivă: ea se va schimba, tot în sens bun, automat.

Devenim tot mai sceptici.

- Creșterea economică nu mai este asigurată necondiționat.
- Intervenția statului și a „colectivității” devine esențială în corectarea/susținerea economiei.
- „Societatea” nu se schimbă automat ca efect al creșterii economice; ea are o dinamică cu o logică proprie.
- Și schimbarea socială nu este neapărat „bună”.
- Activizarea „societății” impune creșterea rolului sociologiei.

O nouă provocare globală pentru sociologie.

- Abandonul speranței nejustificate că societatea progresează „automat” duce la creșterea vocației „constructive” a sociologiei.
- Tematica „dezvoltării sociale proiectate” și a inovației sociale devine o temă centrală a sociologiei.